

15. Премыслер И. Разгром бандитизма на Украине (1921 г.) // Военно-исторический журнал. – 1940. – № 9.
16. Лихолат А.В. Разгром буржуазно-националистической Директории на Украине. – М., 1949.
17. Лихолат А. Разгром националистической контрреволюции на Украине (1917 – 1922 гг.). – М., 1954.
18. Рибалка І.К. Розгром буржуазно-націоналістичної Директорії на Україні. – Х., 1962.
19. Трифонов И.Я. Классы и классовая борьба в СССР в начале НЕПа (1921 – 1923 гг.). – Ч. 1: Борьба с вооруженной кулацкой контрреволюцией. – Л., 1964.
20. Шишкин В.А. Чехословацко-советские отношения в 1918 – 1925 годах. – М., 1962.
21. Петерс И.А. Чехословацко-советские отношения (1918 – 1934). – К., 1965.
22. Ольшанский П.М. Рижский договор и развитие советско-польских отношений: 1921 – 1924. – М., 1974.
23. Радянська Україна. – 1987. – 14 серпня.
24. Гай Ю. З ким і проти кого. Ганебний шлях петлюрівщини та її «спадкоємців». – К., 1980.
25. Голинков Д.Л. Крушение антисоветского подполья в СССР. – М., 1986. – Кн. 2.

Stopchak M.V. The internee army of the UPR in the internment camps of the Central Europe countries' territory: the interpretation of the Soviet historiography. In the article the literature of the Soviet times about the issues of the UPR army internee soldiers' staying in the internment camps of the Central Europe countries is analyzed. The methodological approaches by the Soviet historiography on the solution of the problem are characterized.

Key words: internee soldiers of the UPR, State Centre of the UPR, the Soviet historiography, Ukrainian Partisan-insurgent Headquarters.

В. В. Гудзь

ПЕРШИЙ ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ ЕТАП ДОСЛІДЖЕННЯ ГОЛОДУ В УКРАЇНІ 1932 – 1933 рр.

Тема розглянута на основі всього комплексу доступних історичних джерел із врахуванням новітніх досягнень історичної науки. Визначено головні особливості зародження і формування наукового дискурсу з історії голоду 1932 – 1933 рр. на першому історіографічному етапі та уточнено його хронологічні межі.

Ключові слова: історіографічний етап, формування наукового дискурсу, голод 1932 – 1933 рр., Україна.

З нагромадженням у світі тисяч публікацій про голод в Україні 1932 – 1933 рр. наростає потреба методологічного й історіографічного осмислення величезного масиву джерел та наукової літератури. Перші ґрунтовні спроби систематизації та аналізу вітчизняних і зарубіжних публікацій з цієї тематики зроблені відомими істориками Дж. Мейсом [1], В. Савельєвим [2], В. Марочком [3], Я. Калакурою [4]. У них простежені окремі напрями й результати досліджень цієї важливої теми, але ці статті так само як і публікації В. Гудзя [5], В. Калініченка і Є. Яценко [6], П. Ящука [7] та ін. дослідників, не вичерпують того обсягу і глибини проблематики, які диктує сьогодення суспільна та наукова дійсність. Це визнає і автор спеціальної монографії з теми Г. Касьянов [8], який, проте, як і більшість інших дослідників, акцентує увагу на здобутках і втратах сучасної історіографії.

Враховуючи інтегруючу функцію та фахові завдання історіографії, у цій публікації ставимо за мету аналіз публікацій з історії українського голодомору на першому історіографічному етапі для більш повного з'ясування генези і розвитку дослідження теми, вкладу дослідників, глибшого розуміння історії і перспектив подальших наукових розвідок.

У нагромадженні знань про історію голодомору 1932 – 1933 рр. простежується щонайменше чотири

періоди. Перший, на наш погляд, охоплює наступні 20 років після трагедії. Його особливість полягала в тому, що, попри всі намагання сталінського режиму приховати злочин, світова спільнота дізналася про нього і засудила його комуністичних організаторів та ідеологів. Символічно, що початковий і кінцевий рубежі цього періоду співпадають із знаковими політичними подіями в світовій і українській історії: закінчення насильницької колективізації сільського господарства, припинення політики українізації, початок масових репресій щодо української інтелігенції, встановлення одноособового режиму Сталіна в СРСР і Гітлера в Німеччині, утворення Ліги Націй. Щодо верхньої межі, то саме в рік 20-річчя трагічної дати (1953 р.), не стало головного керманіча голодомору – Й. Сталіна, а основні українські наукові центри на цей час перебралися з Європи за океан і поповнили джерельну базу історіографії голодомору.

Як справедливо наголошує В. Савельєв, пріоритет у розробці наукових проблем голоду 1932 – 1933 рр. часів УРСР належав представникам зарубіжної історіографії [2, 85]. Разом з тим першими історичними джерелами про штучний голодомор послужили численні свідчення очевидців трагедії, яким вдалося перебратися за Збруч. Напередодні засідання Ліги націй у 1933 р. і кілька місяців по тому періодична преса в Галичині, в країнах Центральної та Західної Європи оперативної інформувала населення та політиків про голод в Україні. Газети опублікували у той час близько півтори сотні статей [3, 125]. У них вперше засвідчено обставини катастрофи українського села, проблему селян-утікачів, рух опору селян в Україні, випадки канібалізму, вказувалося на роль Сталіна і Постишева в організації голоду, названо причини трагедії [9]. У статті з промовистою назвою «Нищать українську націю. Боронімося!», вміщеній у львівській газеті «Нова зоря», читаємо: «Східна сторона Збруча виглядає на справдішну воєнну лінію, за котрою фізично винищують наш нарід до самого кореня» [10]. Вже у 1933 р., як видно із назв і змісту статей, з'явилися свідчення про втрати від голоду до 10 млн. жертв, а також тлумачення про більшовицьку політику терору [11, 94-103].

Крім преси та дипломатичних каналів, інформація про голод в Україні надходила на Захід через українських емігрантів, які отримували листи від родичів. Їх звернення опубліковані у збірках дипломатичних документів та окремо [12]. Зокрема у посланні Української Національної Ради в Канаді до прем'єр-міністра Великобританії Р. Макдональда є такі рядки: «Причина голоду – не в поганих врожаєх, а в брутальній політиці московських керівників, які, з огляду на потребу у зерні для експорту, та щоб звести баланс бюджету, безжалісно забирають останнє від селян...» [13, 77].

Вперше порушив перед Лігою націй питання про голод в Україні представник уряду УНР О. Шульгин. 27 вересня 1933 р. він звернувся з листом до голови 14-ї Асамблеї Ліги Націй Ватера: «Нашій багатій країні загрожує винародовлення, бо пустіють цілі села, що вмерли або залишені селянами, які пішли в світ шукати хліба» [14, 209]. Тоді ж представники Українського громадського комітету рятунок України (УГКРУ) добилися розгляду питання голодомору на закритому засіданні Ради Ліги Націй. Однак через позицію великих держав справа обмежилася слуханнями і була передана до Міжнародного Червоного Хреста. На думку представника УГКРУ М. Рудницької, тоді «українське громадянство, що проживало поза владою Москви, бій за правду про Великий Голод прогало» [15, 32].

Першою ластівкою наукового осмислення драматичної події українськими емігрантами стала брошура С. Корбути «Україна в огні» (1936 р.) [16], в якій на основі

документальних свідчень висвітлювалася географія голоду й однозначно говорилося про його замовно-штучний характер. Проте, як зауважує В. Марочко, «в плані науково-ідеологічного осмислення», українська політична еміграція під час голодомору 1932 – 1933 рр. була менш активною, ніж голоду 1921 – 1923 рр. [3, 126]. Між тим, світ знав про голодомор 1932 – 1933 рр. завдяки його свідкам, а також журналістам, дипломатам, політичним і громадським діячам країн Заходу. Інформація у пресі там з'явилася ще до 1933 р. [17].

Так, генеральний секретар, почесний секретар Міжконфесійного та міжнародного комітету допомоги голодуючим регіонам Росії Е. Амменде проінформував громадськість про тяжке становище голодуючих в Україні у консервативній лондонській «Таймс» [18]. 1935 р. вийшла його книга про голод в Україні, яка була передрукована англійською мовою 1936 р. [19]. Відомий репортер «Манчестер Гардіан» М. Маггерідж розповів читачам правду про лихоліття в Україні і на Північному Кавказі, за що поплатився посадою кореспондента в Москві [20].

Кореспонденти С. Бертіллон та П. Берланд у липні – серпні 1933 р. писали про голод в Україні на сторінках французьких центральних газет [21]. Всього за 1933 р. тільки в англійських, французькомовних та німецькомовних газетах Європи було надруковано понад шістьдесят кореспонденцій про голод в СРСР. А. Кестлер після відвідин голодуючої України, розповів про побачений людомор [22] і на знак протесту проти дій радянських комуністів, вийшов з компартії. В. Чемберлін розповів про перепони для журналістів, бажаних відвідати зону голоду, яка охоплювала, на його думку, райони із населенням до 60 млн. осіб. Він вважає, що трагедія мала штучний характер і оцінює кількість померлих від голоду в 3 – 4 млн. осіб [23]. В. Дюранті («Нью-Йорк Таймс») офіційно не визнавав сам факт голоду. Проте, у жовтні 1933 р., у посольстві Великобританії він заявив, що населення України, внаслідок голоду, скоротилося на 4 – 5 млн., а загальна кількість жертв у СРСР – 10 млн. [24, 310]. Італійський королівський консул С. Граденіго, який перебував в Україні тривалий час, вбачає в голоді цілеспрямований геноцид українців. «Напевно необхідно зліквідувати українську проблему протягом кількох місяців, з жертвами від 10 до 15 млн. осіб» – припускає цей дипломат [25, 38]. Американин А. Тавдул, після відвідин України навів цифру померлих від голоду в Україні і на Північному Кавказі, згідно В. Балицького і М. Скрипника, понад 8 млн. осіб [26].

Повоєнна зарубіжна історіографія голоду поповнилася «Білою книгою» Р. Паклена, в якій викривався імперіалістичний характер політики московського Центру відносно національних республік, доводилася спланованість комуністичною владою голодної смерті мільйонів українських селян [27]. У ці роки, за винятком виходу в світ нових книг В. Чемберліна та А. Кестлера [28], історіографія поповнювалася й книгами вихідців з України. З'явилися друком зокрема спогади свідків трагедії та низка спеціальних праць про голод і репресії 30-х рр., у яких відзначався штучний характер голодомору [29]. Так, у статті про природу голоду підкреслено: «Причиною голоду був фактор, що досі в історії нечужаний – сама влада» [30, 10].

Обнародувані нові подробиці голоду, зокрема жахи виморювання голодом в окремих регіонах УРСР і Кубані впродовж 1932 – 1933 рр., факти канібалізму і труподства серед божевільного селянства, про знущання комуністичної влади над конаючими українськими селами і станицями [31]. У публікаціях наводяться дані, що підтверджують вибірковий характер голодомору, націленого на українські анклавні [32]. О. Кейс уточнює, що у 1932 – 1933 рр.: «на Старобільщині вимирали май-

же поголовно всі села «за винятком тих, де жили переселенці з Московщини» [33]. Як згадує В. Петрівський, на Харківщині українці «пускали під насип» потяги з новими господарями (під Мерефою), палили садиби, засмічували колодязі і подекуди, як у Якимівському районі, змушували їх повертатися в Росію [34].

Зарубіжна історіографія голоду, насамперед емігрантської групи, збагатилася і роботами наукового характеру. Їх автори зосередилися переважно на дослідженні причин, характеру і наслідків трагедії. Так, у вересні 1951 р., одним із перших у Європі обгрунтував свої докази продуманості і підготовленості Кремлем українського геноциду П. Маляр. Його стаття увійшла до часопису «Українські вісті», що виходив у Новому Ульмі. Він вказував на відверто завищений для України план хлібозаготівель, на введення «законом про 5 колосків» кари за збір колосків навіть після зняття урожаю, на збройну охорону хлібосховищ, причому, як ніколи до цього, із собаками, на відбирання у 1932 – 1933 рр. у людей навіть спеченого хліба, на відсутність голоду на російських етнографічних теренах тощо. Висновок дослідника категоричний: «Щоб винищити українську націю, підтяти українські сили в корені і був організований голод – всеохоплюючий терор і тотальне народо-вбивство в Україні» [35].

Вагомий вклад у розробку історії голодоморів вніс український канадець Д. Соловей. Спочатку, 1952 р. (у книзі «Стежками на Голготу») він увів до наукового обігу численні спогади свідків голоду в УРСР. Одним із перших серйозних наукових досліджень трагедії України 1932 – 1933 рр., зроблених за океаном, була його праця «Голгота України». Вона вийшла друком у рік 20-річчя голодомору. Автор прийшов до висновку, що «голод 1932 – 1933 рр. був пляново підготовлений і здійснений в цілковито задовільних природних умовах, і що основна мета його запровадження (як і дикунські перед тим методи «розкуркулювання») була – терор і помста українському непокірному народові...» [36, 179-180]. Книга Д. Солов'я підсумувала здобутки першого етапу дослідження теми і, за рівнем наукового аналізу та узагальнень, заклала початки наступного історіографічного періоду.

Аналіз публікацій про Великий Голод в УРСР, які з'явилися у 1930 – на початку 50-х рр. дає підстави зробити наступні висновки. По-перше, можна виділити початковий хронологічний етап дослідження проблеми українського голодомору, обумовлений політичними умовами роботи науковців, обсягом джерельної бази та рівнем історіографічного осмислення проблеми, який охоплює 1933 – 1952 рр. По-друге, особливість цього етапу, полягає в тому, що надбанням громадськості стають переважно спогади окремих свідків голоду – втікачів з Великої України – і публікації в періодичних виданнях кореспондентів, що побували в СРСР під час голоду. По-третє, публікації про голод на цьому етапі, здебільшого, відзначаються полемічним характером, політизацією, що пояснюється і авторством – часто свідками подій, і хронологічною близькістю трагедії, і браком документальних джерел, внаслідок закритості радянських архівів. По-четверте, у цей період не було глибоких аналітичних робіт з теми і на Заході. Серед причин «непопулярності» теми голоду 1932 – 1933 рр. у західній історіографії, серед яких зокрема зосередженість на історії, наявність очевидної упередженості щодо «українського націоналізму» тощо. Проте, зміна політичного клімату після смерті Й. Сталіна, поступове розширення джерельної бази і певні наукові здобутки на першому етапі дослідження теми зумовили вихід на нову якість наукового аналізу і синтезу в осмисленні подій 1932 – 1933 рр. у наступне двадцятиріччя.

1. Mace J. *The Politics of Famine: American Government and Press Responses to the Ukrainian Famine, 1932 – 1933* // *Holocaust and Genocide Studies*. – 1988. – April.
2. Савельєв В.Л. Трагедія українського народу у висвітленні зарубіжної історіографії // *Голод 1932 – 1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів* / Упор. Р. Пуріг. – К., 1990.
3. Марочко В.І. Концептуальні підвалини західноєвропейської та російської історіографії голодомору 1932 – 1933 рр. в Україні // *Укр. іст. журн.* – 2003. – № 3.
4. Калакура Я. Українознавчий погляд на голодомор 1932 – 1933 років як геноцид українського народу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ualogos.kiev.ua.
5. Гудзь В. Причини та характер голоду-геноциду в УРСР 1932 – 1933 рр. у зарубіжній історіографії ХХ ст. // *Над Дніпром і Віслою. Україна і Польща в європейському вимірі – минуле і сучасність. Серія: Історія, Міжнародні системи та глобальний розвиток*. – № 2/3. – К.; Торунь, 2003 – 2004.
6. Калініченко В., Яценко Є. *Історіографія голодомору 1932 – 1933 років в Україні* // *Голод-геноцид 1933 року в Україні: історико-політологічний аналіз соціально-демографічних та морально-психологічних наслідків*. – К.; Нью-Йорк, 2000.
7. Яцук П. Маловивчені аспекти геноциду голодомору в Україні // *Голод-геноцид 1933 року в Україні...*
8. Касьянов Г. *Danse macabre: голод 1932 – 1933 рр. у політиці, масовій свідомості та історіографії (1980-ті – початок 2000-х)*. – К., 2010.
9. Тризуб. – 1933. – Ч. 2 – 3, 41, 48; Діло. – 1932. – 29 грудня; 1933. – 12 лютого, 21 травня, 16 жовтня; *Новий час*. – 1933. – 28 серпня, 19 жовтня.
10. Ницять українську націю. Боронімося! // *Нова зоря*. – 1933. – 25 травня.
11. *Голодомор в Україні 1932 – 1933 рр.*: Бібліографічний покажчик. – Одеса; Львів, 2001.
12. Krawchuk A. *Protesting the Famine: The Statement of the Ukrainian Catholic Bishops in 1933* // *Journal of Ukrainian Studies*. – Winter. – 1983.
13. *Золоті ворота: Часопис для українців за кордоном*. – К., 1993. – Вип. 4.
14. Шульгин О. *Без території. Ідеологія та чин Уряду У.Н.Р. на чужині*. – Париж, 1934.
15. Рудницька М. *Боротьба за правду про великий голод* // *Статті. Листи. Документи*. – Львів, 1998.
16. Корбут С. *Україна в огні. На основі документів*. – Львів, 1936.
17. Галій М. *Організований голод в Україні 1932 – 1933*. – Чикаго; Нью-Йорк, 1968.
18. Ammende E. *Famine in Russia* // *Times*. – 1933. – 12 June.
19. Ammende E. *Muss Rusland Hungern? Menschen und Volkerschicksale in der Sowjetunion*. – Wein, 1935.
20. Muggeridge M. *The Soviet and the Peasantry: Observer's Notes* // *Manchester Guardian*. – 1933. – 25 Mar.; Muggeridge M. *Winter in Moscow*. – Boston, 1934.
21. Berand P. *La Famine en Ukraine* // *Le Temps*. – 1933. – 22 Juill; Bertillon S. *L'effroyable Detresse des Populations de l'Ukraine* // *Le Matin*. – 1933. – 29 Aout.
22. Соловей Д. Артур Кестлер про голод на Україні в 1932 – 1933 рр. // Соловей Д. *Стежками на Голготу*. – Скрантон, 1952. – Ч. I.
23. Chamberlin W. *Russia's Iron Age*. – Boston, 1934; *Визвольний шлях*. – 1988. – Кн. 10 (487). – С. 1257.
24. *United States. Commission on the Ukraine Famine. Investigation of the Ukrainian Famine, 1932 – 1933: Report to Congress*. – Washington, 1988.
25. Граденио С. *Звіт Консула Італії в Харкові від 31 серпня 1933 р.* // Куліш А. *Книга пам'яті українців*. – Х., 2000.
26. *New York American*. – 1935. – 18 – 19 Aug.
27. Паклен Р. *"Біла книга": Національна і соціальна політика Советів на службі московського імперіалізму. На основі автентичних урядових советських документів*. – Мюнхен, 1948.
28. Chamberlin W. *The Ukraine. A Submerged Nation*. – New York, 1944; Koestler A. *The Yogi and the Commissar*. – New York, 1945.
29. Сосновий С. *Правда про голод на Україні в 1932 – 1933 рр.* // *Українські вісті*. – 1950. – Ч. 10, 11; Вербицький М. *Найбільший злочин Кремля: Створений советською Москвою штучний голод в Україні 1932 – 1933 рр.* – Лондон, 1952; Осьмачка Т. *План по двору*. – Торонто, 1951; Правобережний Ф. (Пігідо Ф.). *8,000,000: 1933-й рік на Україні*. – Вінніпег, 1951.
30. Розгін І., Розгін В. *Голод в Україні як біологічне і соціальне явище* // *Нові дні*. – Торонто. – 1953. – Ч. 41.
31. Б. К. *1930-1933 роки на Таращанинці* // *Новий шлях*. – 1948. – Ч. 64; Литвинський А. *Сила правди* // *Новое русское слово*. – 1949; Славутич Я. *П'ять людодів і сто родин, засланих на Сибір (1933-й рік у межах однієї сільради)* // *Наш вік*. – 1949. – Ч. 18/19; *Документи про советське народобвиство* // *Народна воля*. – 1950. – Ч. 10.
32. Омелянович К. *Справжня мета організації Старобільської округи 1933 р.* // *Свобода*. – 1951. – Ч. 164.
33. Кейс О. *По сторінках російської преси* // *Свобода*. – 1952. – Ч. 47.
34. Петрівський В. *Рожеві окуляри й тверда дійсність* // *Свобода*. – 1952. – Ч. 119.
35. Мальяр П. *Голод на Україні в 1932 – 1933 рр.* // *Українські вісті*. – 1951. – Ч. 74.
36. Соловей Д. *Голгота України. Московсько-окупаційний терор в УРСР між першою й другою світовою війною*. – Дрогобич, 1993.

Hudz' W.W. The first stage of the historiographical research of the famine in the 1932th – 1933th in Ukraine. The theme is discussed on the basis of the whole complex of historical sources, taking into account the latest achievements of the historical science. The main features of the origin and formation of the scientific discourse about the history of the famine the 1932th – 1933th on the first historiographic stage.

Key words: historiography stage, the formation of academic discourse, the famine of 1932 – 1933, Ukraine.

Н. В. Горло

СПОРУДЖЕННЯ ВОДОСХОВИЩ ДНІПРОВСЬКОГО ГІДРОКАСКАДУ: ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ (50 – 70-ті рр. ХХ ст.)

У статті здійснено аналіз публікацій 50 – 70-х рр. ХХ ст. з проблем, пов'язаних зі спорудженням водосховищ Дніпровського гідрокаскаду. Виділено основні тематичні пріоритети – пропаганда заходів гідробудівництва, економіка будівництва, екологічні наслідки.

Ключові слова: історіографія, Дніпровський гідрокаскад, гідроенергетичне будівництво.

Соціально-економічні перетворення, що мали місце в Україні впродовж другої половини ХХ ст., формують не лише пізнавальний, але й практичний інтерес з огляду на те, що їх наслідки виявляються дотепер. У 1950 – 70-х рр. спорудження гідровузлів на Дніпрі стало помітною подією у суспільному житті країни, тож закономірно, що воно постійно залишалось у центрі уваги і знайшло відображення у численних працях, авторами яких були гідробудівники, економісти, письменники, пересічні громадяни. Публікації цього періоду виконують подвійну роль: вони виступають і як історіографічний доробок, і як джерело, адже створені безпосередньо у період будівництва гідрокаскаду. Осмислення практики гідробудівництва мало місце і протягом періоду будівництва, і після його завершення, але до сьогодні відсутні як праці комплексного характеру стосовно усіх аспектів гідробудівництва, так і історіографічні дослідження, що аналізували б зміст і характер тогочасних публікацій та дозволяли простежити ставлення представників різних верств населення до гідробудівництва. Метою статті є аналіз публікацій у межах зазначеного періоду, який передбачає виділення проблемно-тематичних блоків, що розкривають окремі аспекти спорудження водосховищ Дніпровського гідрокаскаду.